

ПРОЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ВІДВІДУВАЧІВ ТАРАСОВОЇ ГОРИ У ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (1917–1918 рр.)

Через нотатки книги вражень 1917–1921 рр., які писали відвідувачі могили Тараса Шевченка визначено критерії, за якими відстежено прояв національної самосвідомості українців в часі першого періоду Української революції 1917–1921 рр. — часу Центральної ради.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Центральна Рада, національна самосвідомість, ідентитети, Тарасова гора, книги вражень.

Постановка проблеми. Революція Гідності (21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 року) дала новий поштовх до розвитку українознавчих досліджень і можливість комплексного підходу до вивчення карколомних змін історичних явищ ХХІ ст. На сучасному етапі розвитку української історичної науки посилюється увага до процесів сучасного державотворення та націотворення, та впливу цих процесів на стан і розвиток соціуму загалом. У цьому контексті повчальною і корисною є спроба подивитися на тотожні історично паралельні процеси, що відбувалися у суспільстві на теренах української землі століття тому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська національно-демократична революція 1917-1921 рр., поштовхом до якої стала Російська революцію 1917-1918 рр., відкрила нову сторінку в історії України, її суспільно-політичному й духовному розвитку. Затяжна війна, розлад економіки, сільського господарства, страйки і заворушення робітників (ними керували організації, що поширювали соціалістичні ідеї), котрі перекидалися і на фронт, криза політичного ладу усе це було тим «надбанням», що спричинили до зміни суспільного ладу. Це ті основні причини, що названі українськими вченим, котрі ґрунтовно вивчають вищезазначений період української історії [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Мета роботи – на основі ґрунтовного аналізу наукової літератури, рукописних матеріалів книг за 1917-1921 роки, що писалися відвідувачами усипальниці Тараса Шевченка, і нині зберігаються в фондовій колекції Шевченківського національного заповідника (Канів), комплексно дослідити процес прояву національної самосвідомості дописувачів-українців у часи Центральної Ради. У відповідності з метою ставляться завдання:

- визначити хронологічні межі датування нотаток;
- виявити, якою мовою залишили записи дописувачі;
- дослідити які ідентитет (вербальні самовизначення) вживають українці;
- вивчити, які відомі особистості писали у цей час до книги вражень;
- відстежити ставлення дописувачів до проголошення Центральною Радою

Універсалів.

Виклад основного матеріалу. До складних і суперечливих наслідків призвело утворене у березні 1917 року тривладдя в Україні (на відміну від ситуації в Росії). Центрами влади виступили: Тимчасовий уряд з центром у Петрограді (представники влади на місцях – губернські земські установи та комісари Тимчасового уряду); Ради робітничих і солдатських депутатів (існували майже в усіх містах України); Центральна Рада на чолі з М. Грушевським.

У період Центральної Ради (1917–1918 рр.) було створено передумови становлення національної державності. Саме на цей час припадає перелом у процесі формування національної ідентичності українців, адже саме тоді масового характеру набуває вживання етноніма «українці». Воно вийшло за вузькі межі самоназви національно свідомої української літературно-мистецької еліти та почало широко вживатися для означення національної належності більшості населення дев'яти українських губерній Російської імперії.

Поряд зі щоденниками, спогадами політичних і громадських діячів, української еліти часів Центральної Ради, є також цінні документами тієї епохи, джерело, за яким відстежується історичний рух української думки, характер почувань, прагнень українців, їхнє становлення й усвідомлення себе як нації в час національно-визвольної боротьби України у ХХ ст. Це рукописні книги вражень відвідувачів усипальниці Тараса Шевченка на Тарасовій (Чернечій) горі у Каневі, де далекого 22 травня 1861 року знайшов вий вічний спочинок Геній. Нині цих рукописних книг більше 70-ти.

У контексті досліджуваної теми, для нас важливо, що збереглася Книга за 1917-1921 роки. У ній виразно висвітлено події, що відбувалися в Україні. У контексті цих подій сталася змістова трансформація ідентифікації не лише постаті Тараса Шевченка, а і самих дописувачів-українців. Які ж проблеми вони порушують на сторінках книги вражень?

На жаль, у «Книзі вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1917-1921 рр.», не збереглися записи саме за березень-квітень 1917 року, себто за той час, коли була організована та визнана Центральна Рада у Києві як найвищий орган влади в Україні. Утім, нами віднайдено нотатки, залишені з травня 1917 по квітень 1918 р. (до часу падіння Центральної Ради).

Саме у період Центральної Ради відвідувачів-українці активно себе проявили. Вони пишуть про процеси творення Української держави і її руйнацію, про своє ставлення до цих процесів українців. Українці починають себе називати саме українцями, а не малоросами чи хохлами. (Дві останні вербальні назви містили в собі меншовартісне значення). Політика дерусифікації державного, соціально-економічного і духовного життя суспільства, що була започаткована і впроваджена урядом Центральної Ради, спонукала до дії людей з домінуванням різних ідентичностей – класової, етнічної, національної. Особливу підтримку і відгук вона мала у тих особистостей, які вважали себе членами певних національних спільнот. Серед них були і українці, які вболівали за відродження української нації. Ці люди з особливим почуттям святості піднімалися на Гору. Адже тут вони вели розмову і сповідалися духовному батькові всіх українців – Тарасові Шевченку. «...Будь певен, Тарасе, що перевертнями з нас ніхто не буде, бо ми знаєм, хто ми, чії діти! Яких батьків... А як повиростаємо, то і других будем научати, як для України працювати», – запишуть 6 серпня 1917 р. діти з притулку біженців-підлітків у Києві. Подібна заява про збереження історичної пам'яті не виникла у цих дітей із нічого. Їхнє знання про те, хто вони є, породжене історичною силою — пам'яттю предків. І тому своє майбутнє вони пов'язують із чинником суб'єктивним — із самовибором, який полягає у тому аби підтримувати і культивувати «своє», «рідне». На їхнє переконання, лише за цих умов, їхнє майбутнє буде щасливим. І нещасливим воно буде у випадку забуття і відкинення «свого» або ж підміни його «чужим».

Суспільно-політичні зміни часів Центральної Ради змінюють світогляд індивідуума і, відповідно, його групову ідентифікацію. У цьому новому житті національне самовизначення відіграє для індивідуумів важливу роль: з нею вони пов'язують відстоювання як особистих, так і колективних інтересів, і головним критерієм тут є національна мова. Визнання Центральною Радою права українського народу на власну державу сприяло активному розвитку української мови і культури. Освіченими зазвичай були росіяни і зрусифіковані українці. Тому важливо підкреслити, що у цей період педагогічні кадри, а також оплот російської мови і культури — робітники роблять свої записи до книги вражень мовою українською. Залишили свої нотатки саме українською мовою і писар штабу Київського військового округу, і гурток галицьких українців-виселенців, і солдат, і працівники розвідувальної партії на Дніпрі.

Про високий зрослий рівень національного самоусвідомлення українців у часі Центральної Ради свідчать їхні масові підписи у книзі вражень 1917–1921 рр. спільним етнонімом «українці», часто вживані земельні ідентитети (визначення «себе»): «українець з Катеринославщини» (с. 27), Полтавка – щира ук.[раїнка] Маруся» (с. 107), «київські

українці» (с. 147), «українська дитина із с. Трахтемирова» (с. 143). Афанасію Федорченку із Херсонської губернії тяжко на серці саме через його свідомий національний самовибір: «Люблю український народ. За те дуже бідкаюсь і поневіряюсь» (с. 84).

Популярною є у цей час у записах українців національна лексика: «Син вільної країни» (арк. 26, с. 76), «вірний син України Пантелеймон Прудко» (арк. 29, с. 84), «ми, українці, твої [Тарасе] рідні діти» (с. 195).

Збереглися також записи і підписи у книзі вражень відомих українських особистостей: Леся Курбаса, ідеолога нового національного українського театру (с. 39); Вікторії Чикаленко (15-21 червня 1917 р.), доньки Євгена Чикаленка і сестри Левка Чикаленка. Вікторія мріяла про популяризацію української мови шляхом створення видавництва, яке б друкувало перекладену українською мовою західноєвропейську художню літературу. Її батько Євген Чикаленко — будівничий української культури і її меценат, член Товариства українських поступовців (ТУП), що виношувало ідею суверенності України, а потім втілювало цю ідею в життя за часів Української Народної Республіки і утворило Центральну Раду. Левко Чикаленко був у складі Генерального Секретаріату Центральної Ради (відвідав Тарасову могилу й залишив нотатку у книзі вражень 9 червня 1906 року).

«10 липня 1917 р. Був на могилі Вас.[иль] Різниченко», – такий запис зберігся на сторінці 80. Імовірно, що це рука українського історика бджільництва Василя Різниченка, який був редактором місячника «Пасічна старовина» (додаток до журналу «Пасічник»). Імовірно, що він був репресований на початку 1930-х років [10, 2521].

Важлива політична дія державотворення – Універсали Центральної Ради, не залишилися поза увагою дописувачів. Вони відреагували на проголошення I, II, III Універсалів та на подію 29 квітня 1918 року — день коли впала Центральна Рада і на зміну їй прийшла гетьманська Українська Держава на чолі з Павлом Скоропадським. Але це вже тема іншого дослідження.

Отже, коли 10 червня (23 червня н. ст.) 1917 р. Центральна Рада ухвалила I Універсал із закликом самостійного творення життя, організації автономії України, група народних учителів, склавши резолюцію у червні 1917 р., записала: «Тимчасовий уряд не признається Українцями за Уряд, а тільки Центральна Українська Рада признається за Український Тимчасовий Уряд» (с. 34).

3 липня (16 липня н. ст.) 1917 р. у день ухвали Центральною Радою II Універсалу українські соціалісти-революціонери М. Ковалевський, Г. Чижевський, К. Величко, А. Постолювський, Ю. Охрімівич, М. Чечель, І. Маєвський, І. Лизанівський, Г. Лисенко «найбільшим і найдужчим Універсалом до народу українського на Україні й поза Україною суцєю» назвали «Кобзар» Т. Шевченка і додали: «Його же не перейдеш» (с. 72).

14-ть підписів 16 липня залишили члени Київського губерніального виконавчого комітету (с. 82). Серед них: М. Стасюк, А. Сербиненко, І. Сніжний, П. Тетянка, К. Снігур.

7 листопада (20 листопада н. ст.) 1917 р., у день проголошення Центральною Радою III Універсалу, залишила запис група людей: «1917 р. в момент проголошення України республікою одвідали Могили Святу Юрій Гаєвський, хорунжий Михайло Мороз, А. Стращук, Одарка Лісова» (с.161). Григорій (Юрій) Гаєвський (1872-1933), уродженець Тульчина, педагог, перекладач [11, 333], режисер Українського національного театру у Києві (1917-1918), а у 1920-х роках – Театру імені Михайличенка також у Києві. Михайличенко Гнат (1892-1919), український письменник, поет революційної боротьби; розстріляний денікінцями [12, 709].

9 січня (22 січня н. ст.) 1918 р. IV Універсалом Центральної Ради було проголошено Українську Народну Республіку самостійною, вільною, суверенною державою українського народу. А вже 26 січня (7 лютого н. ст.) 1918 р. із гарматними пострілами до Києва увійшли російські більшовицькі війська під командуванням Михайла Муравйова. Центральна Рада, Рада Народних Міністрів, а за ними і решта українських відділів переїхали до Житомира. Швидка зміна подій, у січні–квітні 1918 р., знайшла відображення на сторінках книги вражень у останні дні існування Центральної Ради, а саме — 26, 27, 28, 29 квітня.

26 квітня 1918 р. дописувач Сінкевич занотував: «Ой Тарасе, Тарасе! Рідний батьку ти наш. Якби встав, подививсь, яке лихо тут нам є!» (с. 189). Інший запис: «Тут, на святім місці поета, получив при заснованні «філії самостійників» Василь Дорошенко. Присягаю не зрадити твоїм заповітам» (с. 192). Імовірно, що це запис судового діяча, письменника, автора роману «На Україні» (1863) Василя Дорошенка (1843–1918), який був вбитий під час революції [13, 583].

«Добродій ХХ віку» головною причиною політичної нестабільності влади в Україні називає національний розбрат. 27 квітня 1918 р. (С. 214).

У квітні 1918 р. Загальні Народні Збори Київщини ухвалили доручити догляд за могилою Т. Шевченка Народній губернській управі, яку очолював тоді Симон Петлюра. Підписаний ним документ «Про впорядкування могили Т.Г. Шевченка» сприяв створенню першої в Українській державі пам'ятко-охоронної інституції, що стала прообразом теперішніх національних історико-культурних заповідників і ландшафтних парків. Широко відомим є той факт, що саме Петлюрою був поданий законопроект, за яким уряд Української Держави (період Гетьманату) у червні 1918 року проголосив могилу Тараса Шевченка національною власністю

Голова Київської губернської народної управи Симон Петлюра, член губернського земства Сніжний, старогромадівці Євген Чикаленко, Петрушевський та інші залишили такий запис у книзі вражень: «28 квітня р.[оку] 1918 оглядали Могили представники громадських інституцій в справі її упорядкування в зв'язку з постановами комісії, що була на Могилі 21 квітня» (с. 193, арк. 69). Є. Чикаленко залишив у своєму «Щоденнику» запис 29 квітня 1918 р. про цю поїздку на Чернечу (Тарасову) гору [14, 13-14]. Коли комісія повернулася до Києва, місто вже було окуповане німецькими військами. Замість українських прапорів скрізь висіли прапори німецькі. Відбувся державний переворот.

Того ж дня, 29 квітня, на Чернечій горі стояв учитель Никон Ничипорович, який із «сльозами на очах» записав: «Ох! Тяжко вздохнув, як прийшов я на Тарасову могилу. Залився гіркими сльозами, як став коло могили, і все кличу: «Батько, батько, вставай та утіш нас чим-небудь, бо ми, українці, твої рідні діти, живем на Вкраїні як та чайка, що вивела своїх дітей при битій дорозі!..» (с. 195).

Привертає увагу вірш «На Україні», залишений також 29 квітня 1918 р. У ньому автор торкається історичної минувшини України, зокрема її державотворчих процесів. Автор розглядає виборювання українцями власної держави через національну призму і тим виявляє свою національну свідомість. (С. 196). Для галицького українця Онуфрія Набовчука, незважаючи на зміну політичної влади у Києві, саме тут, біля усипальниці Кобзаря, ще пульсує віра і надія у спроможність українців робити національний самовибір (с. 198). Отже, постать Тарас Шевченка об'єднує українців тоді, коли політики і військовики їх роз'єднують.

Висновки. Таким чином, прояв національної самосвідомості відвідувачів Тарасової гори у період Центральної Ради визначається високим рівнем національного самоусвідомлення українців, про що свідчить їхнє знання і вживання української мови, а також масові підписи етнонімом «українці»; вживання національних ідентитетів («сини», «діти» тощо). Часто українці пишуть про свою малу батьківщину, тобто про місце народження, регіон проживання, свідченням тому є земельні (водночас і національні) ідентитети: «полтавці», «черкаські» тощо. Українці переконують уявний образ Тараса Шевченка у тому, що не забули пом'янути його в національній «сім'ї вольній, новій», і запевняють, що ніколи його не забудуть. Політика Центральної Ради у напрямку об'єднання українців у політичну спільноту сприяла визначенню й усвідомленню їхньої національної totoжності, що базувалася на формулі: «Батько Тарас – вільна Україна – воля».

Список використаної літератури:

1. Верстюк В.Ф. Українська революція: доба Центральної Ради / Історія України: нове бачення: у 2-х томах. – К. : Україна, 1996. – Т. 2. – С. 3-35.
2. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / Україна крізь віки: у 15 томах. – Т. 10. – К. : Альтернативи, 1999. – 319 с.
3. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: Зб. наук. ст. / Гол. ред. Р.Я. Пиріг. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – Вип. 5. – 340 с.
4. Солдатенко В. Ф., Любовець О. М. Революційні альтернативи 1917 року й Україна. — К. : Наук. думка, 2010. – 320 с.
5. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. / Гол. ред. В. Ф. Верстюк. — Вип. 9. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 424 с.
6. Корольов Г. О. Ідея федералізму як парадигма історичної перспективи доби Української революції 1917–1921 рр. // Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 103–117.
7. Кульчицький С. Російська революція 1917 року : новий погляд. – К. : Наш час, 2008. – 80 с.
8. Нариси історії української революції 1917–1921 років : У 2 кн. / Гол. редкол. В. А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2011. – Кн. 1. – 390 с.
9. Солдатенко В. Революційна доба в Україні (1917–1921 рр.): логіка, пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – 568 с.
10. Енциклопедія українознавства: в 11 томах. Доповнення і виправлення / Голов. ред. В. Кубійович / Репринтне відтворення видання 1955-1984 рр. в-ва «Молоде життя». – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1998. – Т. 7. – 2799 с.
11. Енциклопедія українознавства: в 11 томах. Доповнення і виправлення / Голов. ред. В. Кубійович / Репринтне відтворення видання 1955-1984 рр. в-ва «Молоде життя». – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1993. – Т. 1. – 400 с.
12. Українська загальна енциклопедія: Книга знання в 3-х томах / Під голов. ред. Івана Раковського. – Львів-Станіславів-Коломия : Видання кооперативи «Рідна школа», б/р. – Т. II. – 1312 с.
13. Енциклопедія українознавства: в 11 томах. Доповнення і виправлення / Голов. ред. В. Кубійович / Репринтне відтворення видання 1955-1984 рр. в-ва «Молоде життя». – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1993. – Т. 2. – 799 с.
14. «Щоденник» Євгена Чикаленка // Україна (національний ілюстрований часопис). – 1992. – № 2. – С. 13-14.

References

1. Verstiuk V.F. (1996). Ukrainian revolution: during the Central Council. *History of Ukraine: a new vision: in two volumes*, 2, 3-35. Kyiv: Ukraine (in Ukr.).
2. Rubl'ov O. S., Reent O. P. (1999). Liberation movements in Ukrain 1917-1921. *Ukraine through the ages: in 15 volumes*, 10. Kyiv: Alternative (in Ukr.).
3. In Pyrih R. (Ed.) (2010). Problems in the study of the history of the Ukrainian revolution 1917-1921. *Collection scientific. article*, 5. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS (National Academy of Science) of Ukraine (in Ukr.).
4. Soldatenko V. F., Liubovets' O.M. (2010). *The revolutionary alternative in 1917 and Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
5. In Verstiuk V.F. (Ed.) (2013). *Problems in the study of the history of the Ukrainian revolution 1917-1921*, 9. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS (National Academy of Science) of Ukraine (in Ukr.).
6. Koril'ov H. O. (2010). The idea of federalism as a paradigm of historical perspective during Ukrainian revolution 1917-1921. *Ukrainian Historical Journal*, 5, 103-117 (in Ukr.).
7. Kul'chyt's'kyi S. (2008). *The Russian Revolution of 1917: new vision*. Kyiv: Nach chas (in Ukr.).
8. In Smolij V.A. (Ed.) (2011). *Essays on the History of the Ukrainian revolution 1917-1921: in two volumes*, 1. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
9. Soldatenko V. F. (2011). *The revolutionary era in Ukraine (1917-1921): logic, knowledge, historical figures, key episodes*. Kyiv: Parliament publishing (in Ukr.).
10. In Kubijovych V. (Ed.) (1998). *Encyclopedia of knowledge about Ukraine: in 11 volumes. Additions and corrections. Reprint reproduction edition 1955-1984 publishing «Molode zhyttia»*, 7. L'viv: Scientific Society with the name after Shevchenko in Lviv (in Ukr.)
11. In Kubijovych V. (Ed.) (1993). *Encyclopedia of knowledge about Ukraine: in 11 volumes. Additions and corrections. Reprint reproduction edition 1955-1984 publishing «Molode zhyttia»*, 1. L'viv: Scientific Society with the name after Shevchenko in Lviv (in Ukr.).

12. In Rakovs'kyi I. (1998). *Ukrainian general encyclopedia: book of knowledge in three volumes*, 2. L'viv-Stanislaviv-Kolomyia: Publishing of cooperative «Ridna shkola» (in Ukr.).

13. In Kubijovych V. (Ed.) (1993). *Encyclopedia of knowledge about Ukraine: in 11 volumes. Additions and corrections. Reprint reproduction edition 1955-1984 publishing «Molode zhyttia»*, 2. L'viv: Scientific Society with the name after Shevchenko in Lviv (in Ukr.).

14. Chykalenko E. (1992). Diary. *Ukraine (National illustrated magazine)*, 2, 13-14 (in Ukr.).

Svitlana Bryzyska DISPLAY OF NATIONAL SELF-IDENTITY OF VISITORS TARASOVA HILL DURING THE PERIOD OF CENTRAL RADA (1917–1918)

Abstract.

Introduction. In 2016 the 25th anniversary of Ukrainian state independence was celebrated. In the history of modern Ukraine in the time dimension, it is a long-time state creation. However, the loss of Ukraine territories in 2014 and the outbreak of hostilities on its territory brings us back again to the analysis process of the Ukrainian statehood. Therefore there is now a great need in research and rethinking this process through reminders about Ukrainian revolution events of 1917–1921. This year we celebrating 100-th anniversary of revolution 1917-1921. In particular it is important to pay attention to Central Rada (1917–1918) which was found in March 1917, since the main focus in the complex process of the Ukrainian state creation, she chose national-territorial autonomy of Ukraine.

Purpose. The purpose of publishing - to show with the help of the examples (handwritten expressions) in the book of impressions during 1917-1921 years made by visitors of Taras Shevchenko's grave, expression of their national identity and attitude to the political situation in Ukraine during the Central Rada (1917-1918). Because Taras Shevchenko for Ukrainians is not just a poet, but spiritual father of Ukrainian nation.

Results. In period of Central Rada visitors-ukrainians who came at Tarasova Mountain in Kaniv where Taras Shevchenko was buried, show high level of national self-awareness. This proves their knowledge and use of native Ukrainian language, which at the time of Russian empire suffered harassment. Also confirms a massive use in the books of impressions (in signatures) ethnonym «Ukrainians» which is at that time not widely used.

Ukrainians also call themselves «children», of Shevchenko and Ukraine, or refer to themselves according to the place of birth (using regional identytets) – «Poltavers» (Poltava population), «Cherkasers» and so on. They write about positive cultural and socio-political changes, supporting Universals from Central Rada while they are in agreement with the government in their desire for better future for their country and «brothers»-ukrainians. This all demonstrates the manifestation from compilers-ukrainians their national identity.

Originality. Based on valuable sources - handwritten notes from Tarasova grave visitors the criteria by which during Central Rada held an emergence of Ukrainian national identity is clarified. An emergence, that led to the formation of the Ukrainian nation in the future.

Conclusion. Central Rada with its policy activates consolidation process between Ukrainians among different social classes in political community, contributed to the definition and understanding of their national identity and generally contributed to increased level of consciousness development processes. Figure of Shevchenko thus took an important role as a fighter for social and national rights of Ukrainians.

Key words: Taras Shevchenko, the Central Rada, national consciousness, identytety, Tarasova Hill, the book of impressions.

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017

УДК 94(47)+322

С. В. Савченко

кандидат історичних наук, доцент
кафедри документознавства
та інформаційної діяльності
Національної металургійної академії України

**ПОЧАТОК «ЦЕРКОВНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ»:
КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ ЄПАРХІАЛЬНИЙ З'ЇЗД**